

PROSESSIOIKEUDEN TUTKIMUKSEN HULLUT VUODET

Prosessioikeuden tutkimuksessa valtavirta ei ole ollut niin tyyni kuin usein kuvitellaan. Itse asiassa siinä on ollut kaksikin nopean muutoksen kautta, kutsuttiin niitä sitten murroksiksi, uudistumisen ajaksi tai paradigman päivittymisen kausiksi. Kummassakin tapauksessa kysymys oli samankaltaisesta ilmiöstä: ulkopuoliset impulssit yhtäältä elvyttivät, toisaalta suuntasivat prosessioikeuden tutkimusta uudella tavalla.¹ Niistä ensimmäinen on siirtymä ”moderniin” oikeudenkäyntiin. Siirtymä ajoitetaan tunnetusti vuoden 1993 alioikeusuudistukseen ja vuoden 1997 rikosprosessin uudistukseen. Nämä uudistukset ja niiden jatkovaiheet hallitsivat prosessioikeuden tutkimusta koko 1990-luvun, mitä tulee aiheenvalintaan ja tutkimusmenetelmiin. Vuoden 1993 jälkeistä aikaa voidaan tästä syystä kutsua prosessioikeuden tutkimuksen ja koko oikeudenalan kehityksen hulluiksi vuosiksi. Yhtä nopeaa radikaalin uudistamisen ja uudistumisen aikaa ei ollut ennen nähnyt: voi olla, että oikeudellinen digitalisaatio tuottaa vastaajan ajanjakso ensi vuoksikymmenellä.

Toiseksi murroskaudeksi katsotaan tässä prosessioikeuden tutkimuksen hiljainen vallankumous tai oikeammin tutkimuksen sisäinen uudistuminen. Sisäisen uudistuksen käynnistivät, ja sitä pitivät yllä kansainväliset vaikutteet, prosessioikeuden niin kutsutut megatrendit. Lainsäädännöllä ei ollut siihen mainittavaa merkitystä, osaksi siitä syystä, että uusia suuria uudistuksia ei enää tullut. Toisen murroskauden katsotaan hieman pelkistään alkaneen 2000-luvun taitteessa ja jatkuneen nykyhetkeen. Tosin on väitetty, että suomalaisella juridiikalla ei ole eikä nähtävästi voikaan olla ”sisäistä kehityslinjaa”. Kaikki muutokset ovat selitettävissä ulkonaisten muutosten kautta: erityisesti kansainvälisen ”valtopolitiikan” muutokset heijastuvat suomalaiseen oikeustieteeseen.² Tällainen maailmanselitys ei vakuuta. Onhan ilmeistä, että kehitys voidaan aina kytkeä johonkin muutokseen. Yhteiskunta ei koskaan jähmety paikalleen. Kansainvälisiä vaikutteita on loputtomiin haettavissa, ja niitä riittää valittavaksi. Todennäköistä pikemminkin on, että luontaisesti käynnistynyt endogeeninen kehityslinja hakee kansainvälisistä vaikutteista tukea näkemyksilleen. Tämä selitys tuntuu

¹ Kielikuvaa hakevalle tulee hakematta mieleen ne suolavesipulssit, joilla Itämeri saa, kiitos suotuisten tuulten, puhdasta ja suolaista vettä Pohjanmerestä. Pulsseja on yksi tai enintään kaksi vuosikymmenessä, mutta niillä on ratkaiseva merkitys Itämeren tilaan.

² Tolonen 2011 s. 567.

sopivan kuvaamaan sitä ilmiötä, jota tässä tutkimuksessa on kutsuttu prosessioikeuden tutkimuksen sisäiseksi uudistumiseksi.

Vuoden 1993 uudistus ja sen tuoma ”tieteellinen” muutos ei enää, kolmen vuosikymmenen jälkeen, näytä niin järjestyttävältä, millaisena aikalaiset eli aktiiviuraansa tuolloin eläneet tutkijat sen kokivat. Kannattaa muistaa, että uudistus katkaisi ”sadan vuoden hiljaisuudeksi” oikeutetuksi kutsutun ajan.³ (Tosin moni nykytutkija käyttäisi poliittisesta historiasta tunnettua ilmaisua puhumalla ”pysähtyneisyyden ajasta”).⁴ Hiljaisuuden kaudella lainsäätäjät pysyi passiivisena. Prosessioikeuden tutkimusta taas voi, suurta vääryyttä tekemättä, kuvata aneemiseksi ja tutkimuksen tuloksia mitäänsanomattomiksi. Jälkikäteen voi tietenkin sanoa, että muunlaista prosessioikeuden tutkimus ei olisi voineet ollakaan, jos sen tehtäväksi määriteltiin vain lainopin tutkimus. Vanhasta, aina 1700 -luvulle peräytyvästä prosessilaista oli nimittäin saatu irti se, mikä siitä voitiin lainopin menetelmin saada. Joitakin herätyshuutoja on toki osoitettavissa hiljaisuuden kaudeltakin. Aikanaan tunnettu mutta nykyisin enimmäkseen unohdettu Tauno Ellilä yritti kirjoillaan piristää sekä hovioikeusmenettelyn uudistusta että keskustelua korkeimman oikeuden asemasta: kyseisiä instituutioita koskevat uudistukset olivat olleet vireillä vuosikymmeniä mainittavasti etenemättä.⁵ Nykylukija pitää helposti Ellilän kirjoja pinnallisina ja osaksi jopa naiveina. Niille on kuitenkin syytä tehdä oikeutta muistamalla, milloin ja minkälaisessa ilmapiirissä ne on kirjoitettu. Ellilän kirjat enteilivät sitä tulevaisuuteen suuntautunutta prosessioikeutta, joka nousi monen mielestä tutkimuksen valtavirraksi 2000-luvun edetessä. Kirjoissa arvioitiin instituutioiden nykytilaa sekä ensimmäistä kertaa mietittiin vakavissaan, mikä hovioikeuden rooli tuli olla oikeusastejärjestyksessä.

Vuoden 1993 alioikeusuudistus nähdään nykyisin vanhan hyvän ajan ja uuden mullistusten ajan kosketuspintana. Näin uudistus aikanaan koettiin sekä tuomioistuimissa että niiden ammattimaisten asiakkaiden keskuudessa. Sen sijaan prosessioikeuden tutkimuksessa uudistus ei itse asiassa ollut tieteellinen vedenjakaja: uudistus nimittäin ei tuntunut tutkimusmenetelmissä, kysymyksenasetteluissa, näkökulmissa eikä juuri argumentaatioissaan.⁶

³ Näin Pihlajamäki 2009 s. 264.

⁴ Sata vuotta prosessioikeutta – teoksessa aikaa kuvataan sovinnollisemmin ”seitsemän vuosikymmenen rauhalliseksi kehitykseksi”. Ks. Koulu 2021 s. 139.

⁵ Ks. Ellilä 1971 ja 1973.

⁶ Tätä on syytä tarkentaa toteamalla, että vanha perinne lainsäätäjän tahdon kunnioittamisesta vahvistui. Uudistusten jälkeen käytettävissä oli yksinkertaisesti enemmän lainvalmistelun aineistoa, josta lainsäätäjän tahtoa pystyttiin hakemaan. Aikaisemmin tällaista aineistoa oli ollut hyvin vähän ja senkin vanhentunutta, joten tutkija haki perustelunsa praktisista viisauksista, usein myös ”tietoisuutensa syvyyksistä”.

Uudistusta ihailtiin, sen katsottiin toteuttaneet vanhat haaveet, koska sen myötä arkaistisesta suullis-pöytäkirjallisesta oikeudenkäynnistä oli siirrytty välittömään oikeudenkäyntiin. Mitään huolta ei kylläkään prosessioikeudessa kannettu siitä, että hallintoprosessi säilyi täyskirjallisena. Huolenpito olisi joka tapauksessa kaatunut siihen, että prosessioikeuden tutkimus rajasi hallintolainkäytön vastuualueensa ulkopuolelle. Jälleen jälkiviisaasti: alioikeusuudistuksen keräämä ylenpalttinen innostus selittyy parhaiten psykologisesti. Tutkijoille avautui täysin koskematon työskä, lakimieskunta kaipasi kipeästi yleisesityksiä siitä, mitä uudistus tosiasiallisesti merkitsi ja miten uudessa ympäristössä tuli toimia, oikeustieteen opiskelijat vaativat, tapansa mukaan, äänekkäästi ajan tasalla olevia oppikirjoja, ja tutkijat näkivät tutkimuksen muuttuvan reaktiivisesta proaktiiviseksi. He pitkästä aikaa vaikuttivat siihen, mitä tulkintoja tuomioistuimissa omaksuttiin. Tässä tutkija olivat oikeassa. Heti uudistuksen jälkeen prosessioikeuden tutkimuksella oli valtaisa vaikutus tuomioistuinten käytäntöihin. Vaikutus alkoi hiipua vasta, kun käytännöt vakiintuivat ja oli saavutettu vakiintunut tulkintatila.

Prosessioikeuden tutkimus kykeni tuottamaan 1990-luvulla uskomattoman määrän yleisesityksiä ja oppikirjoja. Niiden huipentumana voitaneen pitää alun perin WSOY:n ja sittemmin Alma Talent –yhtiön kustantamaa suurteosta ”Prosessioikeus”, jonka kuudes painos ilmestyi vuonna 2021.⁷ Teoksen kirjoittajakuntaan on vuorollaan pakotettu lähes jokainen prosessioikeuden tutkija, halusi hän tai ei. Tosin teollisella oppikirjatuotannolla oli ja on varjopuolensa: perustutkimuksen määrä ja laatu pakosta kärsivät, koska oikeudenalan voimavarat kuluivat oppikirjojen ja käsikirjojen tuottamiseen. Näin kävi myös prosessioikeudessa. Myös prosessioikeudellisten väitöskirjojen määrä alkoi laskea, mikä ei kuitenkaan ollut niin kohtalokasta tutkimukselle, mitä aikanaan vakavissaan pelättiin. Väitöskirjoillahan ei perustutkimuksen aukkoja täytetä, vaikka moni niin uskoo tai ainakin uskottelee uskovansa. Väitöskirjat ovat liian harvassa ja niiden aiheet sattumanvaraisesti valikoituvia. Asia erikseen on, että arvostettuun post doc - tutkimukseen ei päästän ilman OTT-tulkintoja ja väitöskirjoja. Tästä syystä

⁷ Kirjapari sai vakavia kilpailijoita vasta 2020-luvulla. Vastaavaan yleiskatsauksellisuuteen tähdättiin esimerkiksi Heleniuksen ja Linnan kirjassa ”Siviili- ja rikosprosessioikeus” (2021). Samaa on aihetta odottaa myös Kuulialan, Linnan ja Saranpään kirjalta ”Siviiliprosessi I” (2022). Kirja aloittaa esipuheen mukaan teossarjan, joka kattaa laajassa merkityksessä siviiliprosessin alan. Merkki asenteiden muuttumisesta ovat esipuheen huomautukset ”siviiliprosessin ahdinkotilasta” sekä siitä, että siviiliprosessin yleisiin oppeihin ”kohdistetaan tutkimusta ja aihepiiristä kirjoitetaan yleisesityksiä (s. v). Unohtaa ei myöskään pidä Jokelan oikeudenkäynnin etenemistä seuraavaa, moniosaista ja moniin painoksiin yltänyttä kirjasarjaa ”Oikeudenkäynti” (1996-2015).

oikeudenalat yrittävät hankkia väitöskirjan tekijöitä ja pitää huolta heidän rahoituksestaan.

Hyvät vuodet eivät kestäneet kauaa. Vuosituhannen vaihteessa alioikeusuudistuksen tuoma innostus alkoi hälvetä. Jokseenkin kaikki prosessioikeuden tutkijat kokivat, että myös prosessioikeuden tutkimuksen tuli reagoida siihen, mitä yhteiskunnassa tapahtui. Harva osasi kuitenkaan sanoa edes sen, millaiset muutosprosessit olivat käynnissä, vielä vähemmän he pystyivät arvioimaan, mikä ne aiheutti. Yhteinen tunne kuitenkin oli (näin sen itse koin) tarve uudistua. Jälkikäteen arvioituna pääsyyllinen lienee ollut muuttunut käsitys oikeustieteen kansainvälisyydestä: oikeustiede avautui Eurooppaan ja prosessioikeudessa osaksi *comon law*-maihin. Toki prosessioikeuden tutkijat olivat kautta aikojen varustaneet kirjansa lukuisin viittauksin ensin saksalaiseen ja myöhemmin skandinaaviseen kirjallisuuteen. Vakiolähteet olivat kylläkin vaihtuneet Kallenbergistä Ekelöfiin. Heidän mielipiteilleen annettiin sellainen paino, että nykylukija kysyy ihmetellen, unohtuiko suomalaisilta tutkijoilta kokonaan se tosiseikka, että Kallenberg ja Ekelöf olivat ruotsalaisia tutkijoita ja että he kirjoittivat Ruotsin oikeudesta! Joku tulkintasuositus saatettiin torjua sillä perusteella, että esimerkiksi Ekelöf tai Heuman oli kirjoittanut asiasta toisin.

Uusi käsitys kansainvälisyydestä oli kuitenkin toinen kuin vanhana hyvänä aikana. Siinä ulkomaista aineistoa käytettiin tukemaan omia tulkintakannanottoja, tosin välillä tarkoitus oli välittää tietoa siitä, miten asiat olivat muualla samalla tavalla tai eri tavalla kuin Suomessa. Uusi aika ymmärsi kansainvälisyyden eräänlaisena reseptioiden lähteenä: ulkomaisesta tutkimuksesta tuli omaksua uudenaikaisempia tutkimusmenetelmiä, lähestymistapoja, kysymyksenasetteluja ja argumentaatiomalleja. Väite herättää jatkokysymyksen: miksi herättiin vasta nyt? Totuus lienee, että useimmat ja etenkin nuoret tutkijat kokivat, että vanha tutkimus alkoi toistaa itseään. Se ei enää tuonut uutta tietoa eikä ainakaan sellaista tietoa, jota muuttuvassa yhteiskunnassa tarvittiin. Prosessioikeuden kansainvälistyminen ei yllättävästi näkynyt kansainvälisen prosessioikeuden tutkimuksena. Tutkimuksen arvioinnissa Helsingin yliopisto saikin ansaitut moitteet tämän tärkeäksi nousseen osa-alueen totaalisisestä laiminlyömisestä. Kansainvälinen prosessioikeus ei kiinnostanut sen enempää opiskelijoita kuin käytännön lakimiehiä. Kuvaavaa on, että kansainväliset jaksot vaadittiin joissakin

kommenteissa poistettaviksi Prosessioikeus –suurteoksesta, koska mukamas ”kukaan lakimies ei ole urallaan törmännyt tällaisiin kysymyksiin”.⁸

On myönnettävä, että kausaalisuuksista ja ilmiöiden sekvenssijärjestyksestä pystytään kiistelemään: johtiko endogeeninen kiinnostus uusiin tutkimusaiheisiin kansainvälisyysboomiin vai saiko kansainvälistyminen prosessioikeuden tutkijat tekemään aiheiltaan ja menetelmiltään uudenlaista tutkimusta? Vastaaminen on pakko jättää tulevaisuuden aatehistorioitsijoille. Tässä vaiheessa kannattaa tyytyä havaintoon, että prosessioikeus uudistus ja kansainvälistyi suurin piirtein samanaikaisesti. Todennäköistä myös lienee, että nämä trendit ruokkivat toisiaan. Kansainvälistyminen auttoi näkemään, miten sulkeutunutta ja rajoittunutta aikaisempi tutkimus oli ollut. Tosin se johti välillä myös ylilyönteihin: kaikki vanha näytti aikansa eläneeltä ja kaikki uusi kehitykseltä.

2000-lukua ja etenkin sen ensimmäistä vuosikymmentä on sanottu prosessioikeuden sisäisen uudistumisen ajaksi: aikanaan käytetyn kielikuvan mukaan prosessioikeuden tutkimus avautui. Luonnehdinta on edelleen paikallaan, eikä sitä oikeastaan saisi edes ihmetellä. Tällaista sisäistä uudistumista on nähty oikeustieteessä ennenkin, joten sen ei pitäisi hämmästyttää eikä ainakaan järisyttää. Vastaava uudistumisen kausi on huomattavissa esimerkiksi rikosoikeuden tutkimuksessa; moni tunnistaa saman kehityksen myös ympäristöoikeudessa (entisessä maa- ja vesioikeudessa), joskin se ajoittuu vasta 2010-luvulle. Rikosoikeus, siirryttiin soraäänittä honkasalolaisesta ankarasta rikosoikeudesta inkerianttilamaiseen ”rationaaliseen ja humaaniin rikosoikeuteen”, jossa kriminologia painottuu. Siirtymää voidaan kuvata totaaliseksi: kukaan ei jäänyt ankaraa kriminaalipoliittikkaa edustaneen Honkasalon vangiksi.⁹ Erikoista on kuitenkin, miten voimakkaasti se henkilöityy vahvasti yhteen tutkijaan ja oikeuspoliittiseen vaikuttajaan eli Inkeri Anttilaan. Tässä ei oteta kantaa siihen, mikä Anttila tosiasiallinen vaikutus oli: selvää kuitenkin on, että hänen ajatellaan olleen ratkaisevassa asemassa.¹⁰ Sen sijaan voidaan

⁸ Myös kansainvälisen prosessioikeuden kurssit (jotka olivat valinnaisia) oli pakko aloittaa kertomalla, että ulkomaisilta tuomioistuimilta tulevia kirjeitä ei enää saanut repiä, kuten vanhemmat lakimiehet neuvoivat. Ulkomaisilla oikeudenkäynneillä ja ulkomaisilla tuomioilla kun alkoi olla merkitystä myös Suomessa. Anekdootit kertovat, että vanha asenne johti toisinaan kohtalokkaiisiin seurauksiin, kun ulkomainen tuomio tuli Suomeen täytäntöönpantavaksi.

⁹ Tästä rikosoikeuden metaformoosista ks. esimerkiksi Lahti 2012 s. 10.

¹⁰ Rikosoikeuden tutkimukselle on muutoinkin ominaista henkilölistäminen. Esimerkiksi rikosoikeuden yleisten oppien uudistaminen on katsottu yhden henkilön (Nuutila) ansioksi. Hän palautti rikosoikeuden tutkimuksen ”kadonneen itseluottamuksen” ja toi siihen ”ainekset uuteen alkuun”. Ks. Nuotio 2023 s. 5 ja 45. Ansioihin ei tässä oteta kantaa, mutta kannattaa huomata, että vastaavaa ei ole tapahtunut prosessioikeuden tutkimuksen kuvauksissa.

oikeutetusti sanoa, että aikajana oli käänteinen: rikosoikeudessa sisäinen uudistuminen tuotti sitä vastaavan lainsäädännön, prosessioikeudessa taas moderni lainsäädäntö, jonka syntyyn tutkimuksella näyttää olleen varsin vähäinen vaikutus, sai aikaan tutkimuksen sisäisen uudistumisen.

Ympäristöoikeudessa sisäinen uudistuminen oli samoin hyvin näkyvää mutta perinteisempää. Se ei kytkeydy yhteen voimahahmoon. Uudistuminen oli myös hyvin syvällistä: tutkimus haki ja löysikin ennen tuntemattomia teemoja ja kysymyksenasetteluja, tutkimusmenetelmät monipuolistuivat, ja tutkimus alkoi – muotisanaa käyttäen – suuntautua tulevaisuuden. Samalla se sai vaikutteita ympäristöpolitiikasta, ehkä hieman jopa yleispolitiikasta. Uudistuminen oli niin syvä ja nopeatempoinen, että se johti jopa eräänlaiseen oikeudenalan identiteettikriisiin. Vanha oikeudenala maa- ja vesioikeus sai vastuulleen uudenlaisen ”ympäristöoikeuden” (merkityksessä ympäristönsuojelu). Uuden vastualueen painoarvo kasvoi niin, että oikeudenala otti sen nimekseen. Monen mielestä tutkimus alkoi jopa laiminlyödä kaavoitukseen ja rakentamiseen liittyvää tulkintajuridiikkaa. Monet kaavoitus- ja rakentamisasioita hoitavat lakimiehet väittävät, ettei oikeudenalan tutkimus enää anna vastauksia uusiin ongelmiin. Siihen, onko asia todella näin, ei kannata ottaa kantaa toisen oikeudenalan tutkimuksessa. Oli niin tai näin, ympäristöoikeus on toisestakin syystä kiinnostava vertailukohde prosessioikeuden tutkijalle. Ympäristöoikeudessa on paljon ”prosessuaalisia” elementtejä, koska siinä aineellinen sääntely ja menettelysääntely kietoutuvat yhteen. Ympäristöoikeus on, samaan tapaan kuin kuluttajansuoja, eräänlaista ”aineellistunutta” prosessioikeutta. Toisin kuin kuluttajansuoja se kuitenkin hakee prosessisääntelynsä (joka muodostaa keskeisen tutkimuskohteen) yleisen lainkäytön sijasta hallintolainkäytöstä. Tämä tietenkin johtuu siitä, että aineelliset ongelmat enimmäkseen aktualisoituvat hallintolainkäytön suomassa prosessikehikossa.¹¹

Kansainvälistyminen toi suomalaiseseen oikeustieteeseen myös kansainväliset muotivirtaukset. Prosessioikeudessa ne näkyivät sittemmin oikeudellisen konfliktihallinnan ytimen muodostavina ”liikkeinä”. Näkyvin tai ainakin ensimmäinen liike oli vaihtoehtoiseksi riidanratkaisuksi kutsuttu access to

Prosessioikeuden tutkimusta syntyy kun syntyy tutkimusyhteisön yhteisen työn tuloksena, tulokset ovat kollektiivisia, eikä yksittäistä kontribuutiota ryhdytä erottamaan.

¹¹ Tämä toki yleistää. Esimerkiksi ympäristöön liittyvät korvausasiat saattavat päätyä tuomioistuimeen joko riita-asioina tai adheesioperiaatteen turvin rikosasioina. Ks. Koulu 2017a s. 190. Hallintotuomioistuimilla ei sen sijaan ole periaatteessa toimivaltaa, kun kysymys on korvauksesta. Tämä on merkittävä access to justice -ongelma. Riitakokonaisuus hajoaa eri lainkäyttölinjoille, ja kynnys oikeudenkäynnille riita-asiana on monelle vahingonkärsijälle liian korkea. Hallintolainkäyttö olisi access to justice -näkökulmasta onnistuneempaa oikeudenkäyttöä.

justice –ideologian sovellus.¹² Liike perustui ajatukselle, että oikeudenkäynti ei ollut oikea tai ainakaan ainoa tapa ratkaista riitoja. Monesti parempaan tulokseen päästiin niin sanotulla institutionaalisella sovittelulla. Vaihtoehtoinen riidanratkaisu, aluksi sovinnon edistämisenä ja sitten tuomioistunsovitteluna, valloitti 1990-luvulla tuomioistuimet. Prosessioikeuden tutkimus oli sen sijaan uudelle ilmiölle penseä jopa siinä määrin, että tutkimuksen arviointien asiantuntijapaneelit pakotettiin taas unilukkareiksi. Moitteet sai jälleen Helsingin yliopisto, rikos- ja prosessioikeuden laitos ja sen prosessioikeuden oppiaine, tässä järjestyksessä. Paradoksaalista kylläkin oikeustieteen tutkimus oli sinänsä hyvin ajan hermolla. Tutkimusta oli vain tehty ”väärissä” oppiaineissa eli sopimusoikeuden ja oikeussosiologian piirissä.

Ohimennen todettakoon, että ainoat oppiriidat prosessioikeuden historiassa saatiin aikaan oikeassa tavassa tutkia vaihtoehtoista riidanratkaisua. Kiisteltiin siitä, mille oppiaineelle tutkimusvastuu vaihtoehtoisessa riidanratkaisussa kuului ja oliko sen tutkimus oikeudellista tutkimusta vai muille tieteenaloille sijoitettavaa. Pääasioista oltiin kuitenkin samaa mieltä: vaihtoehtoinen riidanratkaisu oli tärkeä instituutio, sitä piti tutkia ja opettaa, koska se oli lakimiesten perinteinen toiminta-alue. Näin sitä ei voitu sivuuttaa oikeustieteen opetuksessa ja tutkimuksessa, jos OTM-tutkinto haluttiin säilyttää lakimiehen tehtäviin valmistavana ammattitutkintona – mistä ei ollut erimielisyyttä.¹³ Kiihkeinkään uudista ei vaatinut ammattitutkinnosta luopumista. Tämä konsensus ei kiistelijöitä hiljentänyt, mikä ei ketään yllätä. Vanha poliittinen viisaushan on, että kiistat ovat kiihkeimmät siellä, missä mielipide-erot ovat vähäisimmät. Myös oikeustieteellä on Stalininsa ja Trotskinsa ja vastineensa apokryfiselle kiistalle sosialismista yhdessä maassa vai koko maailmassa.¹⁴

Muutoinhan prosessioikeuden tutkimusta oli leimannut melkoinen suvaitsevaisuus tai ehkä oikeammin välinpitämättömyys muista tieteentekijöistä: jokainen sai tutkia, mitä halusi ja miten halusi, ja sellaiset tutkimus- ja tiedepoliittiset riidat, jotka repivät monia oikeudenalvoja, olivat totaalisen tuntemattomia. Joka tapauksessa vaihtoehtoisen riidanratkaisun tutkimus hajosi kiistan seurauksena kahteen suuntaukseen, oikeudelliseen ja

¹² Vaihtoehtoisen riidanratkaisun oikeudellistumiskehityksestä ks. esimerkiksi Koulu 2005 s. 544. Vaihtoehtoinen riidanratkaisu on esimerkki samalla kansainvälisistä vaikutteista, jotka alkoivat voimalla ohjata myös kotimaista tutkimusta.

¹³ Ks. esimerkiksi Hietanen-Kunwald 2019 s. 59.

¹⁴ Tästä kiistasta ks. Deutscher 1978 s. 256. Oikeustieteessä ristiriidat eivät ole yhtä kohtalokkaita mutta kenties yhtä syvällisiä. Ks. esimerkiksi Mikkilä 2011 s. 83.

sosiologiseen. Tutkimuskohteitaan seuraten se taas pirstoutui sovittelun tutkimukseen, välimiesmenettelyn tutkimukseen¹⁵, lautakuntien lainkäytön tutkimukseen ja lopulta niin sanotun yksityisen täytäntöönpanon tutkimukseen. Tämä käytännössä johtikin sovintoon tieteellisten fraktioiden välillä. Sen sijaan kysymys siitä, mitä prosessioikeudessa tuli opettaa ja miten se piti opettaa, herätti hieman enemmän keskustelua. Erimielisyys koski lähinnä sitä, oliko painotus prosessilain säännöksissä vai laajemmassa kontekstissa, konfliktinhallinnan nimellä tunnetussa kokonaisuudessa.¹⁶

Mitä tulee tutkimusmenetelmiin, vaihtoehtoinen riidanratkaisu – ja laajemmin access to justice-liike – toi mukanaan haasteen, monialaisuuden ja empiirisen tarkastelun mahdollisuuden tai joillekin ehkä kauhistuksen. Empiiritön lainoppi oli hallinnut prosessioikeuden tutkimusta vuosikymmenet, joten siitä oli tuskallista luopua. Toisaalta monet prosessioikeuden tutkijat näkivät pelkistetyn lainopin tulleen tiensä päähän ainoana lähestymistapana. Lainopillinen tutkimus unohti ajatuksen, että lakeja voitiin muuttaa. Lakeja pitikin muuttaa, kun soveltamisympäristö muuttui. 2000-luvun kansainvälistynyt, ihmisoikeuksia arvostava, eurooppalaistunut ja polarisoitunut maailma uusine riitatyypeineen oli aivan toisenlainen kuin se yhteiskunta, jonka tarpeisiin perinteinen oikeudenkäynti oli aikanaan kehitetty. Hakihan vuoden 1993 ”moderni” oikeudenkäynti juurensa 1700-luvun valistusfilosofiasta eli välittömien aistihavaintojen paremmuudesta. Aistihavaintojen paremmuus totuuden selvittämisessä oli tuolloin ja on edelleen kokeellisesti todistamatta. Moni vielä lisää tähän, että absoluuttista totuutta ei ole, on vain tulkintoja totuudesta.¹⁷ Sitä paitsi jälkiteollinen yhteiskunta tuotti erilaisia riitoja ja kiistoja kuin mitä 1700-luvun yksinkertainen yhteiskunta harvoine säätyläisineen ja manufaktuureineen onnistui kehittämään. Maailma oli sen jälkeen monimutkaistunut ja pitkälle oikeudellistunut. Oikeuksiin pääsy oli vaikeampaa kuin ennen. Se myös –

¹⁵ Ks. Ervasti 2005 s. 57. ADR-liikkeen outoja sivuvaikutuksia oli huomion kohdistuminen hetkeksi välimiesmenettelyyn, joka ei ollut pahemmin tutkijoita kiinnostanut sitten 1940-luvun. Välimieslainkäytön ammattilaisille tämä oli osaksi iloinen yllätys, osaksi vaarallinen interventio. Tosin mielenkiinto sammui, ja vaara katosi yhtä nopeasti kuin sen oli herännytkin: välimieslainkäyttö putosi konfliktinhallinnan tutkimuksen valtavirrasta. Oikeus- ja tiedepoliittisesta keskustelusta ks. Koulu 2008 s. 494.

¹⁶ Ks. lähemmin Koulu 2016 s. 574.

¹⁷ Ks. Korkman 2022 s. 17. Tapahtuminen tulkinnanvaraisuus käy hyvin ilmi kulttielokuvasta ”Rashomon – paholaisen temppele”. Periaatteessa yksinkertaisesta tapahtumasta tuodaan esiin neljä versiota, eikä katsoja pysty sanomaan, onko yksikään niistä oikea: suoralta kädeltä yhtäkään ei voi pitää vääränä. Elokuva perustuu japanilaiseen 1700-luvun kansantarinaan.

mitä ei kannata unohtaa – koettiin tärkeämmäksi kuin aikaisempina vuosisatoina.

Vastaus kysymykseen, tarvitseeko prosessioikeuden tutkimus monialaisuutta, riippuu tietenkin siitä, mitä tutkitaan. Se näkökulman vaihtaminen tuomarista asianosaisiin, jota access to justice –tutkimus ajaa, ei sinänsä vaadi uutta asennoitumista: perinteinen lainoppi riittää, ehkä terästettynä empiirisellä tiedolla, jotta tutkimus konkretisoituu ja elävöityy. Jos taas tutkittavaksi otetaan järjestelmien (esim. riita-asian oikeudenkäynnin) toimivuus tai millaista tulevaisuuden riidanratkaisun (tai modernimmin oikeudellisen konfliktinhallinnan) on oltava, muista tieteenaloista saatava hyöty alkaa houkutella parkkiintunuttakin lainopin kannattajaa. Ja kun siirrytään tuomioistuimen sisäisen maailman ja tuomarin työn tutkimiseen, monialaisuus vaikuttaa jo välttämättömältä. Pelkkä lainoppi ei enää kykene tuottamaan sellaista tutkimustietoa, jota tarvitaan ilmiöiden jäsentämiseen, ongelmien ratkaisemiseen tai kehityksen ohjaamiseen. Tällaisia asioita ei kerta kaikkiaan pysty tutkimaan ilman työn sosiologian, sosiaalipsykologian ja organisaatioteorian jonkinlaista hallintaa.¹⁸ Tämä ei tietenkään tarkoita, että prosessioikeuden tutkijoissa olisi ainesta sosiologeiksi tai organisaatioteoreetikoiksi, vielä vähemmän, että he haluaisivat sellaisiksi ryhtyä. Monialatutkimukseen päästään vasta, kun oikeustieteen tutkijat tuntevat näiden tieteenalojen kysymyksenasetteluja ja tutkimustuloksia – ja haluavat niitä käyttä. Vaikka vaihtoehtoisen riidanratkaisun lupaus on osaksi pettänyt, on pakko myöntää sen kestävä vaikutus prosessioikeuden tutkimukseen. Perinteinen lainoppi ei olisi päässyt alkua pitemmälle esimerkiksi sovittelun tutkimisessa, vaikka näkökulma olisikin ollut yksinomaan oikeustieteellinen.

Jos ajatellaan oikeudellisen tiedon tarvetta, tutkimuksen kiistaton prioriteetti oli pitkään uuden prosessilain systematisoinnissa, tulkinnassa ja toisinaan selittämisessäkin. Tämä vuonna 1993 käynnistynyt urakka oli kunnialla viety loppuun 2000-luvun alkuvuosina. Toki tutkimukseen oli jäänyt aukkoja, kysymyksenasetteluja voitiin moittia suppeiksi, tutkimusmenetelmät näyttivät vanhanaikaisilta ja niin edelleen. Joka tapauksessa oli korkea aika miettiä jatkoa: mitä kysymyksiä tämän jälkeen otettaisiin tutkittaviksi ja miten niitä tutkittaisiin? Jos prosessioikeus nähdään, oikein tai väärin, käytäntöä

¹⁸ Oikeussosiologian vähittäinen häviäminen oppiainekartalta oli vahingoksi sekä OTM-tutkinnolle että prosessioikeudelle oppiaineena. Prosessioikeudella on nimittäin ollut aina erityissuhde (ja samalla eräänlainen lukkarinrakkaus) oikeussosiologiaan, vaikka kaikki tutkijat eivät sitä suostuneet myöntämään. Ks. Ervasti 2011 s. 65.

palvelevana oikeudenalana, vastaaminen on oikeastaan yllättävän helppoa. Tutkimuksen on tietenkin tuotettava sellaista tietoa, jota käytäntö kysyy tai vähintäänkin tarvitsee, vaikka se ei osaa sitä kysyäkään. Muutoin käy, kuten kävi perinteiselle esineoikeuden tutkimukselle: tutkimus antoi vastauksia kysymyksiin, joihin ei tarvittu vastauksia, ja jätti vastaamatta siellä, missä tutkimuksen tarvetta aidosti oli.¹⁹

Se yhteiskunnallis-taloudellinen kehys, johon prosessioikeuden tutkimuskohde, konfliktinratkaisumenettely eli prosessi, sijoittuu, on kokenut perustavanlaatuisia muutoksia. Tämä lienee itsestäänselvyys. Hieman uskaliaampaa on sanoa, että yhteiskunta ei ennustettavassa tulevaisuudessa palaudu sellaiseksi, jollainen se oli tässä perinteiseksi kutsutun prosessioikeustutkimuksen aikaan. Tästä seuraa se edellä viitattu päätelmä, että prosessioikeuden tieteellinen ydinalue pysyy pitkään siellä, missä se nykyisin on eli konfliktinhallinnan tutkimuksessa. Paluu perinteiseen tirkkoslaiseen prosessioikeustutkimukseen ei tunnu juuri ketään houkuttelevan juhlapuheiden ja kahvikeskustelujen ulkopuolella.

Muutosten vaikutuksista merkittävin ja samalla huolestuttavin on tuomioistuinten kokema juttukato. Riita-asiat katoavat tuomioistuimista: tuomari ei vuosikausiin kohtaa yhtään laajaa riita-asiaan. Sitä on valiteltu ja seurattu vuosikymmeniä. Keskeinen huolenaihe on – järjestelmäkeskeisyyttä kuvaavasti - kylläkin ollut se, että tuomarit menettävät asioiden puutteessa ammattitaitoaan. Toki aina on tiedetty, että valtaosa erimielisyyksistä ratkaistaan muualla kuin oikeudenkäynneissä ja tuomioistuimissa. Ennen näkemätöntä oli vain se, että tämä ”pako tuomioistuimista” aina vain kiihtyi. Uutta oli myös, että kehitys alkoi huolestuttaa oikeuspoliitikkoja ja lopulta tuomioistuimia itseäänkin. Alussahan riita-asioiden häviämistä oli pikemminkin pidetty hyvänä ilmiönä. Juttukato (eli riita-asioiden määrän vähentyminen) oli kerrassaan outoa. Jälkitekollisessa yhteiskunnassa konfliktien tulisi periaatteessa lisääntyä, ja taloudellisten taantumien vielä kiihdyttää kasvua.

Juttukato johtuu selvästikin oikeudenkäynnin aloittamiseen liittyvästä suhteettomasta riskistä.²⁰ Asianosaiset eivät kerta kaikkiaan uskalla viedä riitojaan tuomioistuihin. Kuluttaja-palkansaajalle ajautuminen

¹⁹ Näin Tuomisto 1989 s. 59.

²⁰ Koulu 2020 s. 80.

oikeudenkäyntiin merkitsee pahimmillaan taloudellista katastrofia.²¹ Yrityksetkin joutuvat vakavissaan miettimään, riittävätkö niiden voimavarat tarpeellisiin oikeudenkäynteihin. Ainoastaan todelliset suuryritykset ja julkisyhteisöt pystyvät rahoittamaan täysimittaisia oikeustaisteluja. Jos silmällä pidetään valtiollista lainkäyttöä ja oikeuden saatavuutta, on pakko tunnustaa, että oikeudenkäynnin uudistukset ovat olleet auttamattomasti epäonnistuneita. Valtiollinen lainkäyttö on suoraan sanottuna akuutissa kriisissä.²²

Väistämätön jatkokysymys kuuluukin, missä konfliktit sitten ratkaistaan, kun ne eivät enää päädy tuomioistuimiin. Osa erimielisyyksistä tuodaan lakisääteisiin ja yksityisiin lautakuntiin, joita Suomi on täynnä. Osa taas sovitaan lakimiesten tuella tai sitä ilman, vaikkakaan institutionaalinen sovittelu ei, kuten edellä sanottiin, ole täyttänyt siihen ylimitoitettuja odotuksia. Välimiehet ja asiantuntijat ratkaisevat osan riidoista, mutta heidän kokonaispanoksensa on varmasti marginaalinen. Paljon riitoja päättyy kanteluina ja valituksina (mitä nimityksiä niistä käytetään) niin sanotuille yksityisen sektorin julkisille asiamiehille kuten tietosuojavaltuutetulle tai yhdenvertaisuus- ja tasa-arvovaltuutetulle. Myös yleiset laillisuudenvälvojat ovat joutuneet tottumaan sellaisiin kanteluryöppyihin, joita ei olisi voinut muutama vuosikymmen sitten kuvitellakaan. Esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamies sai vastaanottaa vuonna 7 700 kantelua, kun määrä vielä kolme vuotta aikaisemmin oli pääsyt nipin napin kuuteentuhanteen ja 1990-luvun alussa asioita tuli vuosittain vireille vain hieman yli kaksituhatta, nekään kaikki eivät kanteluita.

Kaikkein optimistisimmatkin arviot johtavat toki siihen, että huomattava ja nähtävästi kasvava osa konflikteista jää kokonaan ratkaisua vaille. Asianosainen joutuu, oli hän oikeassa tai väärässä, tyytymään kohtaloonsa - ehkä nyrkkiä puiden ja mielipiteitään sosiaalisessa mediassa tuulettaen. Ja jos näin on, suomalainen konfliktinhallintajärjestelmä kokonaisuudessaan epäonnistuu, se ei toimi hyvin tai edes tyydyttävästi. Paljonko konflikteja jää

²¹ Ks. Viitanen 2006 s. 614. Oikeudenkäynnin kustannusten nousu havaittiin heti alioikeusuudistuksen tultua voimaan. Ks. Ervasti 1994 s. 128. Oikeuspolitiikan kriitikko tuntee kiusausta sanoa, ettei korjausliikkeissä toisesta ole pidetty kiirettä. Kustannusten nousua on valiteltu ja sen uhriksi joutuvia asianosaisia säälitelty, mutta tehokkain korjauksiin ei ole ryhdytty. OK 21 luvun hienosäätöjä kun ei voi sellaiseksi katsoa, mikä niitä ehdottaneiden on täytynt sisimmässään tajuta.

²² Toki lainkäytön kriisejä on nähty Suomessa(kin) aikaisemmin. Suomalaisen rikosoikeusjärjestelmän ja lainkäytön rikosasioissa on hyvällä syyllä katsottu kriisiytyneen 1930-luvulla. Ks. Hannula 2004 s. 423. Nykyinen kriisi nähdään kuitenkin sekä Suomessa että muualla ennen kaikkea riita-asioiden lainkäytön kriisinä.

ratkaisua vaille, jää arvailtavaksi. Kotimaisessa tutkimuksessa on tapana siteerata ulkomaisia tutkimuksia, joiden mukaan oikeudellisiksi riidoiksiin muuntuneista konflikteista vain muutama prosentti päättyy tuomioistuimiin.²³

Jos modernin prosessioikeuden itselleen ottamaa tehtävää halutaan tarkentaa, moderni prosessioikeus on nostanut ensiksi ratkaistaviksi seuraavat tutkimuskysymykset: miten kansalaisille taataan oikeuksiin pääsy nykyistä tehokkaammin, mitä riidanratkaisun väyliä yhteiskunnassa tarvitaan tai on syytä sallia, mitkä niistä kuuluvat julkisen vallan hoidettaviin ja mitkä taas ovat jätettävissä yksityisten toimijoiden käsiteltäviksi ja ratkaistaviksi.²⁴ Konfliktinhallintajärjestelmän monipuolistuessa sen sisäinen toimivuus tulee tärkeäksi: mitkä ovat näiden väylien suhteet, ovatko väylät yksinomaisia vai valinnaisia, sulkevatko ne pois toisensa vai saako niitä käyttää samanaikaisesti, miten niillä saavutetut tulokset vaikuttavat toisiinsa ja niin edelleen. Valtiollisessa lainkäytössä ja joissakin lakisääteisissä noudatetaan poissulkevuutta, toisin sanoen asian käsittely yhdellä linjalla estää käsittelyn toisella linjalla. Sen sijaan mitään estettä ei ole esimerkiksi nähty sille, että yksi ja sama riita on samanaikaisesti sekä oikeudenkäynnin että erillisen sovittelun kohteena. Tällaista kaksoiskäsittelyä pidetään jopa suositeltavana.

Totta on, että jotkut esille nousevista kysymyksistä ovat poliittissävyytteisiä. Esimerkiksi päätös siitä, mitkä konfliktinratkaisuväylät ovat julkisia eli verovaroin rahoitettuja, mitkä taas saavat olla yksityisten tahojen ylläpitämiä ja hallinnoimia, on poliittinen. Selvää ei edes pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa ole, että julkisen vallan on ylläpidettävä tai avustettava kaikkea riidanratkaisua. Pikemminkin on keskusteltu siitä, onko ratkaisun hakeminen yksityisiin riitaisuuksiin pohjimmiltaan kansalaisten vastuulla vai onko se valtion vastuuseen kuuluva hyvinvointipalvelu.²⁵ Vaikka monissa maissa on kannettu huolta lainkäytön ”yksityistämisestä”, näin ei ole tapahtunut Suomessa. Tämä ei ole yllätys, sillä julkinen valta on ottanut kantaakseen vastuun myös tuomioistuinten ulkopuolisesta konfliktinhallinnasta. Politologian tutkimusalueelle päädytään myös arvioitaessa, missä määrin tuomioistuimille on liukunut sellaista

²³ Vaikka erityyppisten lautakuntien käsittelemät asiamäärät ovat sinänsä huomattavia, loppujen lopuksi suhteellisen harva riita päättyy lautakuntaankaan. Lautakuntien käyttöasteista ks. Koulu 2011 s. 103.

²⁴ Ilmiöstä ks. Alvesalo-Ervasti 2006 s. 81. Myöhemmästä kehityksestä ks. Koulu 2013 s. 63. Ks. myös Koulu 2012b s. 482.

²⁵ Koulu 2012 s. 7.

poliittisluonteista päätösvaltaa, jonka pitäisi kuulua vallanjako-opin mukaan lainsäätäjälle.²⁶

Voidaan tietenkin väittää, että prosessioikeuden tutkimuksen ei pidä lähteä oikeuspolitiikan, lainsäädäntötutkimuksen ja sääntelyteorian kaltaisille aloille alueille. Se kun merkitsi samalla luopumista totutuista tutkimusmenetelmistä. On jälleen selvää, että uudenlaista tutkimusta ei näillä alueilla käy tekeminen prosessilain pykälien tulkinnoin tai edes teoreettisemmän lainopin menetelmin. Mitä tulee systemaattisiin sijoituksiin, samantekevää lopultakin on, harjoitetaanko uutta konfliktinhallinnan tutkimusta prosessioikeus - nimisessä oppiaineessa vai jossain muualla. Jossain kun sitä joka tapauksessa tutkitaan. Tosin voidaan väittää, että prosessioikeus oikeudenalana sopii, jonkinlaisella sosiologisella vahvistuksella varustettuna, luontevimmin uuden tutkimuksen tieteelliseksi kodiksi. Sijoitusta prosessioikeuteen tukee vaatimus prosessioikeuden avautumisesta muiden yhteiskuntatieteiden ja empiirisen tutkimuksen suuntaan. Vaatimus on aiheellinen, joskin se on jo pitkälle toteutunut. Tässä yhteydessä on siksi syytä ottaa kantaa vain sen yhteen heijastusvaikutukseen. Tällainen avautuminen on tuonut konfliktiteoreettista ainesta kaikkeen prosessioikeuden tutkimukseen - mistä taas ei ole pitkää askelta vastaavaan konfliktinhallinnasta lähtevään kysymyksenasetteluun.²⁷ Taistelu "puhtaan" prosessioikeuden puolesta on, jos sitä on ylipäättäen vakavissaan käyty, jo menetetty. Vaikka vaihtoehtoja on useita, yksi niistä on pakko tuomita: logiikka, jossa oikeudellinen konfliktinhallinta rajataan prosessioikeuden ja koko OTM - tutkinnon ulkopuolelle, tuo mieleen kansantarinoiden hölmöläisten aikaansaannokset. Pimeä tupa valaistaan telkeämällä loputkin ikkunan ja kantamalla säkeissä valoa sisään.

Kiinnostava piirre oikeudellisen konfliktinhallinnan tutkimuksessa on, että sen teoreettinen perusta sai Suomessa vähän huomiota. Tutkimuslinja kehittyi vanhan sanonnan mukaan "orgaanisesti": se kasvoi aluksi perinteisen prosessioikeuden tutkimuksen sisään. Vasta myöhemmin on havaittu, kuinka se seuraisi niin sanotun kompleksisuuden teorian tarjoamaa mallia. Tämä teoria on yleisen systeemiteorian sovellus. Kyseinen tutkimus on holistinen ja monitieteinen tutkimuslinja, joka tarkastelee järjestelmän osien (eli alajärjestelmien) vuorovaikutusta. Perinteinen tiedehän ottaa tutkittavakseen

²⁶ Tästä niin sanotun tuomarivaltion uhkakuvasta ks. Syrjänen 2008 s. 95. Tilannekuvan päivittämisestä ks. oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio 2022 s. 3.

²⁷ Ervasti 2011 s. 117.

alajärjestelmien ominaisuudet – mikä johtaa kokonaisuuden pirstoutumiseen. Kaikki järjestelmät eivät ole riittävän kompleksisia hyötyäkseen tällaisesta lähestymistavasta. Kompleksisuus on kieltämättä mielipide. Juristi saattaa kiistää jopa oikeusjärjestykseltä tämän ominaisuuden: ”laissahan on selvät säännöt kaikesta.” Useimmat kuitenkin myöntävät, että jo pelkkä oikeussuojajärjestelmä (eli modernimmin oikeuksiin pääsyn mekanismi) on tässä merkityksessä kompleksinen. Sen alajärjestelmiähän ovat julkinen oikeusapu, asianajajalaitos, tuomioistuimet, oikeudenkäynti, lautakuntamekanismit sekä julkiset asiamiehet.²⁸ Tuleva tutkimus luultavasti pystyy hahmomaan niitä enemmänkin.

Jos kompleksisuus tunnustetaan, voidaan toki kysyä, mitä kompleksisuuden teoria hyödyttää prosessioikeuden tutkimuksessa. Teorian perusväittämät ovat: kompleksisuus lisää ”irralista” ja yllättävää käyttäytymistä, vahva vuorovaikutus luo jännitteitä ja vaaran järjestelmän romahtamisesta, Tavallisesti järjestelmää ei voi hajottaa osajärjestelmiksi hävittämättä siitä olennaisia piirteitä.²⁹ Vaatii melkoista rohkeutta väittää, että nämä perusväittämät eivät pidä paikkaansa oikeussuojajärjestelmässä eli prosessioikeuden tutkimuksen vastualueella. Onhan ilmeistä, että esimerkiksi julkisen oikeusavun leikkaaminen johtaa joko asiamäärien laskuun tai siihen, että kansalaiset ryhtyvät ajamaan itse asioitaan.³⁰ Vastaavasti julkisiin asiamiehiin tukeutuvaa oikeussuojaa on moitittu siitä, että se passivoi oikeudenhakijoita ja muuttaa aloitteet oikeuksiin pääsemisestä vaatimuksiksi viranomaisten interventiosta yksityisiin oikeussuhteisiin. Samoin keskittyminen säännöksiin oikeudenkäynnin kustannusten korvaamisesta (eli OK 21 lukuun) vie huomion varsinaiselta ongelmalta eli oikeudenkäyntien rahoittamiselta. Tämän ei pitäisi yllättää ketään: ”--- epälineaarisuus ja takaisinkytkentä muokkaavat hyvinkin erilaisten systeemien ominaisuuksia samankaltaisilla tavoilla.”³¹

²⁸ Kompleksisuusteorian tutkija muistuttaisi tässä, että sosiaalisten järjestelmien mutkikkuus on koko ajan kasvamassa, yhä uusia tekijöitä (uudet alajärjestelmät ovat ”--- a necessary step for modern social systems such as societies ---”) on otettava tutkimuksessa huomioon. Näin Riikka Koulun 2018 s. 59. Seuraava askel on helppo arvata: se on oikeudellinen digitalisaatio, joka mullistaa prosessioikeuden tutkimuksen totutut tutkimuskohteet.

²⁹ Näin Casti 1997 s. 26.

³⁰ Maallikoiden omatoiminen asianajaminen on monissa maissa vakava huolenaihe, koska järjestelmä rakentuu oikeudenkäynnin ammattilaisten panokselle. Ks. lähemmin Koulun 2020 s. 122 ja 195. Tässäkin esille ovat nousseet nostettu etupäässä tuomioistuimille aiheutuva lisävaiva ja prosessin johdon jännitteet. Maallikko, joka enemmän tai vähemmän pakotetaan ajamaan asiaansa ilman juridista osaamista, ei juuri tuomioistuimilta myötätuntoa kerää: hänet leimataan herkästi oikeudenkäynnissä häiriköksi.

³¹ Lainaus on Enqvistiltä. Ks. Enqvist 2007 s. 277.

Vaikka konfliktinhallinnan tutkimuslinja monipuolistaa ja laajentaa tarkastelua, voidaan kysyä, pirstooko sen näkökulma – oikeuksiin pääsy – vieläkin liikaan kohdettaan. Konfliktinhallintaan sitoutunut tutkija mielellään vastaisi kysymykseen kieltävästi. Se ei kuitenkaan ole mahdollista: on pakko sanoa, että vanha lainopillinen tutkimustraditio oli kokonaisvaltaisempi, koska sen tutkimuskohde, prosessilaki, oli yksinkertaisempi. Oikeuksiin pääseminen on monta astetta vaikeampi kohde tutkimukselle jo sen takia, että sen tarkastelu ylittää prosessilain ja itse asiassa koko oikeustieteen rajat. Tutkimuskohteen pirstoutuminen – toisesta näkökulmasta erilaisten tutkimuslinjojen muotoutuminen – on näin väistämätöntä. Joku voi lohduttaa itseään sillä, että pirstoutuminen on tutkimusotteessa ainoastaan alkuvaiheen ongelma: tutkimuksen kypsyessä päästään luomaan konfliktinhallinnan kuvitteellinen yhtenäisteoria, joka yhdistää eri lähestymistavat. Pessimisti ei tähän usko, mutta hänkin myöntää, että konfliktinhallinnan tutkimus on askel eteenpäin prosessilakien lainopillisesta tarkastelusta.